

Р. Л. Сердега

Давня Синьолицівка чи Сінолицівка? (міркування про давню назву сучасної Солоницівки та її походження)

Сердега Р. Л. Давня Синьолицівка чи Сінолицівка? (міркування про давню назву сучасної Солоницівки та її походження). У статті відзначається актуальність дослідження географічних назв, подаються деякі методичні засади їх аналізу. У ній також відзначено основні етапи становлення, розвитку топоніміки як науки. Головна ж увага в цій статті приділена давній назві сучасної Солоницівки (селище міського типу Дергачівського району Харківської області). З посиланням на різні джерела доведено, що цей населений пункт у XVII–XIX ст. називався Сінолицівкою. Розкрито також і походження цієї назви.

Ключові слова: топоніміка, ойконім, географічна назва, Солоницівка, Сінолицівка.

Сердега Р. Л. Давняя Синелицевка или Сенолицевка? (рассуждение о давнем названии современной Солоницевки и его происхождении). В статье говорится об актуальности исследования географических названий, представлены некоторые методические принципы их анализа. В ней также отмечены основные этапы становления и развития топонимики как науки. Главное же внимание в этой статье уделяется давнему названию современной Солоницевки (поселок городского типа Дергачевского района Харьковской области). Со ссылкой на различные источники доказывается, что этот населенный пункт в XVII–XIX ст. назывался Сенолицевкой. Раскрыто также и происхождение этого названия.

Ключевые слова: топонимика, ойконим, географическое название, Солоницевка, Сенолицевка.

Serdega R. L. Old Sinelitsevka or Senolitsevka? (discussion about old name of modern Solonitsevka and its origin). The article concerns topicalities of geographical names research; several methodological principles of their analysis are presented. Basic periods of formation and development of toponymy as science are also mentioned. The main attention in this article is devoted to the old name of modern Solonitsevka (an urban village of Dergachevsky district of Kharkov region). According to different sources one can prove that this name settlement was called Senolitsevka in XVII–XIX centuries. The origin of this name has also been discovered.

Key words: toponymy, oykonim, geographical name, Solonitsevka, Senolitsevka.

Дослідження ойконімів має велике значення для вивчення історії народу, географічного середовища, розвитку і специфіки мови того або іншого етносу. Географічні назви, їх походження та історія формування цікавили людей з давніх-давен. Першими топонімами ставали звичайні загальні слова: гора, ліс, вода і т.п. З часом, коли люди почали освоювати значні простори, на яких були і водні артерії, і лісові та гірські масиви, що потребувало більшої різноманітності у називанні таких об'єктів, оскільки їх треба було якимось чином диференціювати, відрізнити від інших подібних реалій і об'єктів, а для цього необхідно було вирізнити їх, виділити, побачити щось відмінне, особливе, для називання стали використовувати різні ознаки і властивості таких об'єктів. Розрізнення ж досягалося шляхом надання тому чи іншому просторовому утворенню власного імені, спеціальної особливої назви. Для номінації використовували певні означення, що характеризували географічні об'єкти за кольором, величиною, формою. Оточена ж могутніми, грізними й незрозумілими силами природи, залежна від них, залякана, людина часто бачила в них живих надприродних істот. При цьому, як слушно за-

уважає Н. Таранова, «оживало не тільки сонце, місяць, дощ, а й звичайні географічні назви – ріки, болота, гори та ін.» [12:1]. Ще частіше ці об'єкти населялися всілякими духами, русалками, лісовиками. І все це знаходило своє відбиття у їх найменуваннях.

Правильно пояснити ту чи іншу назву, розкрити її смислове значення і походження – означає отримати важливу інформацію про минуле свого краю: його природні умови, економіку, етнічний склад населення, історичні події тощо [3]. Ця особливість географічних назв використовується в історичних та географічних дослідженнях для реконструкції ландшафтів минулого, вивчення особливостей освоєння території, виявлення зниклих ареалів рослин чи тварин. Але щоб одержати таку поглиблену інформацію, потрібно досліджувати їх сукупність, сформовану під впливом характерних географічних, історичних і соціально-економічних умов, оскільки ойконім зберігає у собі певний зміст, який, звичайно, може бути очевидним, прозорим і навпаки прихованим, затемненим. І тоді, в цьому другому випадку, просто необхідно знати всі ті умови, які могли б так чи інакше вплинути на постання назви конкретного географічного об'єкту (на-

селеного пункту, місцевості, річки тощо). Топонім, як правило, відображає природні особливості місцевості, її поверхні, особливості рослинного і тваринного світу, вказує на наявність тих або інших корисних копалин та ін. Але, звичайно, не лише географічне середовище визначає характер місцевих назв: їх форму і зміст завжди зумовлюють суспільно-історичні чинники [12:1]. Характерних рис, ознак, властивих певній місцевості, відповідно, й тих, за якими може бути здійснена номінація, іноді дуже багато. І тут необхідно пам'ятати, що якщо ту чи іншу особливість вибрано за назву, то це означає, що називач перебував на такому рівні свого розвитку, коли ця ознака була для нього найважливішою і найголовнішою; інші були вже або ще другорядними. Топоніміка відображає не лише географічне середовище, а й ставлення суспільства до нього. Людина відзначає в середовищі насамперед ті аспекти, які на цей час найважливіші, найактуальніші для неї, для її діяльності та існування. Тому сучасні топонімічні дослідження обов'язково мають базуватися на даних археології, географії, палеонтології, без яких топоніміка не мала б необхідного наукового підґрунтя. Також вона повинна брати до уваги й дані діалектології, місцевого фольклору, які іноді суттєво можуть допомогти у з'ясуванні етимології тієї чи іншої географічної назви.

Отже, слушно зауважує Н. Таранова, топоніміка – наукова дисципліна, яка поруч із вивченням власне географічних найменувань (топонімів), їх смислового значення, походження, функціонування, вивчає природні та соціальні умови, за яких вони виникли [12:2].

Окремі питання топоніміки розглядаються у працях географів, істориків та мовознавців від часу виникнення цих наук. Творцем цієї галузі був звичайний народ, перш овідкривачі, географи-мандрівники, які давали назви континентам, островам, гірським вершинам тощо. Вони здійснювали збір географічних найменувань, їх первинну систематизацію, картографування і т.д. Тому цілком зрозумілий величезний внесок у топоніміку географів, починаючи від невідомих мандрівників і до таких учених, як О. Степанів, О. Гумбольдт, В. Семенов-Тянь-Шанський, Л. Берг, П. Тутковський тощо. Географічні найменування здавна цікавили як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Деякі з них, наприклад, М. Ломоносов, О. Потебня, І. Бодуен-де-Куртене, у своїх мовознавчих дослідженнях спиралися на топонімічний матеріал; інші (І. Срезневський, М. Максимович, М. Сумцов,

О. Соболевський, О. Саліщев) розглядали його як предмет окремого дослідження.

З кінця XIX ст. інтерес до топоніміки різко зріс, особливо це стосується картографії. У США, Англії, Франції, Німеччині та інших країнах організовувалися комісії й товариства з вивчення географічних назв. У 1904 році була створена Картографічна Комісія при Російському географічному товаристві, яка здійснила переклад іншомовних назв російською мовою, розробила словник географічних термінів та ін.

Розвиток же топонімії в Україні, зазначає Н. Таранова, можна поділити на три етапи:

1) до середини XX ст. – переважали регіональні роботи, питання загальної теорії розроблялися слабо;

2) 50–70 – ті роки XX ст. – роботи з топонімії А. Дульзона, В. Никонова, А. Попова. З цього часу зростає інтерес до проблем топоніміки;

3) кінець XX ст. – початок XXI ст. – відрізняється найбільш результативними дослідженнями, формуються наукові топонімічні школи, видаються перші топонімічні посібники [12:5].

Велике значення для вивчення розвитку східних слов'ян та загалом слов'янської топоніміки наприкінці XVIII – поч. XIX ст. мали праці І. Бодуена-де-Куртене, О. Соболевського, Ф. Міклошовича, Г. Войцеховського, Я. Розвадовського. До середини XX ст. розгортаються дослідження в цій галузі. Розвиток даного етапу топоніміки багато чим завдячує працям О. Саліщева. Одна з його робіт «Из старой и новой топонимики» (1939) є спробою серйозного дослідження східнослов'янської топоніміки. Найбільше поживлення в галузі, зауважує Н. Таранова, спостерігається на другому етапі. В цей час з'являються праці, у яких розглядається топоніміка різних держав. Велике значення у питаннях встановлення методології та принципів дослідження топонімії мали роботи В. Никонова, Е. Мурзаєва, К. Цілуйка, Л. Гумецької, Ю. Карпенка та топонімічні конференції, що відбулися у Києві у 1959 та 1962 роках і Москві (1962 р.).

Значну роботу в дослідженні топонімії західних областей України провели польські мовознавці С. Грабец, З. Штібер та український мовознавець Я. Рудницький. Їх праці з'являлися на сторінках журналів, а також виходили спеціальними виданнями протягом 1930–1960 років.

Під час подальшого розвитку топоніміки розроблялась і вдосконалювалась методика

збирання і дослідження слов'янських географічних назв. Було складено програми, анкети для збирання матеріалів (М. Кордуба, О. Лазаревський, Б. Плащенський), зроблено спроби систематизувати й опублікувати виявлений матеріал, але єдиного, чіткого методу дослідження відповідної системи все ж таки не було досягнуто.

Дослідження топоніміки України здійснювалося в основному за певними територіями, найчастіше – окремими адміністративними одиницями – областями.

Дослідженню топонімії Буковини присвятив свої праці Ю. Карпенко [7], Дніпро-Бузьке межиріччя досліджував В. Лобода [8], Луганщину – В. Шевцова [16], Покуття – Д. Бучко [4], Ровенщину – Я. Пура [10]. Назви карпатських і прикарпатських населених пунктів досліджували М. Худаш, М. Демчук [14]. Топонімічна робота проводиться в багатьох містах України: Дніпропетровську (І. Сухомлин), Донецьку (Є. Отін), Запоріжжі (О. Волок, В. Фоменко), Луцьку (В. Покальчук, Л. Василук) та ін.

На думку багатьох дослідників, лінгвіст, географ та історик можуть вважати себе топонімістами в тому випадку, якщо оволодіють необхідними знаннями з цих галузей наук. Разом із цим, топоніміка є самостійною наукою, яка має власні методи дослідження, свій предмет вивчення і вирішує важливі наукові проблеми.

Що ж до Харківщини, то вона представлена працями І. Саратова [11], А. Ярещенко [16, 17]. Є й «Топонімічний словник Харківщини» (укладачі А. Перепеча, А. Ярещенко) [13]. Але деякі моменти ще й досі потребують певних уточнень.

В нашій статті ми розглянемо давню назву одного з населених пунктів Харківщини – Солоницівки (селища міського типу Дергачівського району Харківської області). Досліджуючи її походження, ми спиралися і на свідчення місцевих жителів, і на історичні дані, зокрема «Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст.» [9].

Спочатку подамо деяку інформацію про цей населений пункт. Отже, Солоницівка – це селище міського типу, центр селищної Ради. Розташована за 29 км від Дергачів (районного центру) [6:434]. Засноване воно було в другій половині XVIII ст. і становило собою козацьку слободу. Свою сучасну назву Солоницівка отримала на початку XIX ст. До цього ж часу вона називалася по-іншому. Як саме і що означає ця назва? Якраз на ці питання ми й спробуємо дати відповідь у нашій статті.

Якоюсь мірою приділяв увагу Солоницівці А. Ярещенко, зокрема у таких працях, як «Харків'яни: хто вони?» (2004) [17], «Під чаром рідної землі» (посібник з українознавства) (2007) [16]. Ось що він пише: «Солоницівка – селище міського типу, центр селищної Дергачівського району, засноване в другій половині XVIII ст. У той час поселення називалось Синьолицівкою. Давня Синьолицівка являла собою козацьку слободу, в якій проживали «служилі» люди, «польні» козаки й утікачі – переселенці з Правобережної України. Трансформація назви Синьолицівки у Солоницівку відбулася, як гадають на початку XIX ст.; таке перетворення назви, очевидно, було викликане впливом гідронімічного найменування, а саме назви річки Солони та назв сіл – Вищесолонного та Нижчесолонного (Барвінківський район Харківської області)» [17:213; 16:314].

Отже, Синьолицівка? Чи так це? В «Описах Харківського намісництва кінця XVIII ст.», зокрема в «Матеріалах до історії складання описів Харківського намісництва», коли Солоницівка належала до так званого «Ольшанського камісарства» фіксується назва *Синолицовка* [9:139], а в додатках, у географічному покажчику, подано форму *Синолицівка* [9:218]. І аж ніяк не Синьолицівка. Як слушно зауважує Л. Асіїв, «унаслідок так званої «внутрішньої русифікації», що полягала у встановленні контролю над структурою української мови з метою максимального наближення її до лексичного складу та граматичної будови до російської, з'явилися мовні факти, що суперечать особливостям української мови...» [1:48]. З огляду ж на те, що такі описи складалися, як правило, росіянами, то цілком зрозумілим є те, що вони часто наближували українську назву до російської графіки, вимови тощо. Крім того, на той час не було такого чіткого графічного розрізнення літер и та і, як сьогодні. Отже, очевидно, ця назва, відповідно до сучасного написання, має виглядати так – *Сінолицівка* (розмовний варіант – *С'енолиц'їўка*). До речі, саме так, за визначенням старих мешканців селища, корінних його жителів, називалася колись сучасна Солоницівка. У давнину, кажуть, більша частина землі нашого села була під луками. Тут і в довколишніх селах мешканці займалися в основному заготівлею сіна, його перевозкою та продажем. Луки й сьогодні займають значну частину Солоницівки. На думку, жителів селища, давня назва Солоницівки походить від словосполучення «лицювати сіно».

У тлумачному словнику В. Даля (том 2) знаходимо таке значення слова «лицювати» – надавати речі гарного зовнішнього вигляду, яке, щоправда, не проливає світла на значення досліджуваного ойконіма [5:258]. Проте в цьому ж словнику (том 3) зустрічаємо слово «перелицовка», зокрема і в поєднанні з лексемою сіно. Отже, дослівно «перелицовка сена, на покосі, перевероть пласта, для сушки» [5:64]. Таким чином, сіно лицювали, перелицовували, тобто перегортали на другий бік. Звідси і давня назва. З огляду на розповіді місцевих жителів, природно-кліматичні та географічні умови селища, згадки про цей населений пункт у топографічних описах, нам здається, що все-таки давньою назвою селища слід вважати ойконім Сінолицівка і ні в якому разі Синьолицівка. Тим більше саме така назва згадується і в «Історії Слобідської України» Д.І. Багалія: «З другої царської грамоти 1686 р. видно, що монастир прохав оддати йому вновь поселені сельце Сінолицівку та Пісочин, деревні Гаврилівну і Коротич, де жили вільні переселенці з-за Дніпра. Грамота потребувала, щоб про сі села та їх населення були зложені переписні книги. З грамоти не видно, чи получив монастир сі 4 сельця, але у 1732 р. він володів в селі

Пісочині слобідкою й хутором, в Сінолицівці – хутором, селом Полевим, де було 267 підданих, і при ньому хутором Курязьким» [2:159–160]

Наша робота уможливила такі висновки:

1. Для того, щоб правильно пояснити ту чи іншу географічну назву, розкрити її семантику і походження треба враховувати інформацію про природні умови населеного пункту, його економіку, етнічний склад населення, історичні події тощо. Отже, обов'язково слід залучати свідчення місцевих жителів про назву пункту, використовувати історичні джерела, дані географії. Вчений, що займається топонімікою має бути не тільки лінгвістом широкого профілю (істориком мови, діалектологом, оноματοлогом тощо), а й мати широкі знання з історії та географії досліджуваного регіону, бути водночас ще й істориком та географом.

2. Досліджуючи давню назву Солоницівки з урахуванням усіх вище згаданих даних, ми прийшли до висновку, що в XVII–XIX ст. цей населений пункт називався Сінолицівкою, принаймні так його називали місцеві жителі, і походить це найменування від словосполучення «лицювати сіно» (перегортати пласт сіна на другий бік для того, щоб його просушити).

Література

1. Асіїв Л. Вплив позамовних чинників на функціонування морфонологічних явищ / Л. Асіїв // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. : Філологія. — 2004. — Вип. 34. — Ч. I. — С. 48–55.
2. Багалій Д. І. Історія Слобідської України / Дмитро Іванович Багалій. — Х. : Дельта, 1993. — 256 с.
3. Берг Л. С. Критические заметки о топонимических взглядах В. А. Никонова / Л. С. Берг // Географическая среда и географические названия : Сб. ст. — Л., 1974. — С. 5–10.
4. Бучко Д. Г. Походження назв населених пунктів Покуття / Д. Г. Бучко — Львів : Світ, 1990. — 143 с.
5. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : В 4-х т. / В. И. Даль. — М. : Рус. язык, 1981—1982. — Т. 2—3.
6. Історія міст і сіл УРСР в 26 томах : Харківська обл. — К. : Головна ред. укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1967. — 1002 с.
7. Карпенко Ю. О. Топоніміка Буковини / Ю. О. Карпенко — К. : Наук. думка, 1973. — 238 с.
8. Лобода В. В. Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя / В. В. Лобода. — К. : Вища шк., 1976. — 232 с.
9. Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. : [описово-статистичні джерела] / [упоряд. В. О. Пірко, О. І. Гуржій]. — К. : Наук. думка, 1991. — 224 с.
10. Пура Я. О. Походження населених пунктів Ровенщини / Я. О. Пура. — Львів : Світ, 1990. — 143 с.
11. Саратов И. Е. Харьков, откуда имя твое? / И. Е. Саратов. — Х., 2003. — 248 с.
12. Таранова Н. Основні етапи розвитку топоніміки як науки / Н. Таранова // <http://ukrtur.narod.ru/personalii/ukrgeo/t/taranova/statti/osetroz/osetroztop.htm>.
13. Топонімічний словник Харківщини / [уклад. А. М. Перепеча, А. П. Ярещенко]. — Х, 1991. — 117 с.
14. Худаш М. Л. Походження українських карпатських і прикарпатських пунктів (відантропонімічні утворення) / М. Л. Худаш, М. О. Демчик. — К., 1991. — 266 с.

15. Шевцова В. О. Топонімія Луганщини / В. О. Шевцова. — Луганськ : Знання, 2000. — 116 с.
16. Ярещенко А. П. Під чаром рідної землі : [посіб. з українознавства] / А. П. Ярещенко. — Х. : Прапор, 2007. — 344 с.
17. Ярещенко А. П. Харків'яни : хто вони? / А. П. Ярещенко. — Х. : Прапор, 2004. — 240 с.